

ΦΕΡΕΝΙΚΗ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΥ, ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΨΗΦΟΦΟΡΙΑ. ΜΙΑ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ (ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΕΥ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ), ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΑΚΚΟΥΛΑ, ΑΘΗΝΑ 2023

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη
Καθηγήτρια Ιονίου Πανεπιστημίου,
LL.M. (Cambridge), LL.M. (Yale), Faculty Fellow (Harvard)

Η τεχνολογία ως ευλογία και απειλή δεν αφορά μόνο το κεφάλαιο των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά και το οργανωτικό μέρος του Συντάγματος, την οργάνωση και λειτουργία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και όλα τα συστατικά της δημοκρατικής αρχής. Σχετίζεται εντέλει με τον φιλελεύθερο χαρακτήρα του δημοκρατικού πολιτεύματος. Αυτή τη δημιουργική ανησυχία εκφράζει η Φερενίκη Παναγοπούλου στην εξαιρετικά πρωτότυπη μονογραφία συνταγματικού δικαίου για την ηλεκτρονική ψηφοφορία. Η μελέτη αυτή ακολουθεί μια σειρά άλλων πρωτότυπων συμβολών της ίδιας, όπως λ.χ. ο μάρτυρας δημοσίου συμφέροντος και η τεχνητή νοημοσύνη. Η συγγραφέας καταπιάνεται με την καρδιά του οργανωτικού συνταγματικού δικαίου ιδωμένου αυτή τη φορά υπό την οπτική γωνία του ψηφιακού συνταγματισμού.

Η μελέτη εστιάζει στη σύνδεση, αφενός, της πρωταρχικής για τη δημοκρατία έννοιας της συμμετοχής στην εξουσία με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους πολίτες, αφετέρου, με την εφαρμογή της τεχνολογίας στο πεδίο αυτό. Και το μεν εκλογικό δικαίωμα, ως η κορωνίδα των πολιτικών δικαιωμάτων, έχει αποτελέσει αντικείμενο θεωρητικής επεξεργασίας επί μακρότατο χρόνο, η εφαρμογή ηλεκτρονικής τεχνολογίας στην επιτέλεση της εκλογικής διαδικασίας συνιστά όμως ένα νέο πολιτειακό ζήτημα, στην αιχμή της πολυεπίπεδης, και πάντως διακλαδικής, αντιμετώπισης των ζητημάτων στις σημερινές δημοκρατίες. Η εργασία φιλοδοξεί να απαντήσει σε ερωτήματα, να ψηλαφίσει νέα και κυρίως να παράσχει ένα κείμενο επαναπραγμάτευσης των πλέον κλασικών εννοιών που στηρίζουν τις σύγχρονες δημοκρατίες σε συνδυασμό με τις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις. Και το πετυχαίνει διατηρώντας την απαιτούμενη ισορροπία και ωριμότητα.

Στο Πρώτο Μέρος εξετάζεται το ευρωπαϊκό κατευθυντήριο πλαίσιο, που ανάγεται στις αρχές του 21^{ου} αιώνα και εξελίσσεται σταθερά προς κατευθύνσεις που συχνά είναι δυσδιάγνωστες. Το πλαίσιο αυτό μας προσφέρει ένα σταθερό νομικό περιβάλλον για τις δικλίδες ασφαλείας που χρειαζόμαστε για τις τεχνολογικές εφαρμογές, και πάντως κριτήρια για τις σταθμίσεις που χρειάζεται να κάνει ο εθνικός νομοθέτης. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η εμπειρία από την ηλεκτρονική ψηφοφορία στην αλλοδαπή, με πρώτη χώρα που εφάρμοσε το σύστημα ηλεκτρονικής ψηφοφορίας σε εθνικό επίπεδο (και όχι μεμονωμένα σε σωματεία και ενώσεις), την Εσθονία. Ακολουθεί η δειγματοληπτική παρουσίαση της ηλεκτρονικής ψηφοφορίας και σε άλλες χώρες, συνολικά σε έντεκα έννομες τάξεις πολύ διαφορετικές μεταξύ τους.

Το Δεύτερο Μέρος εστιάζει στο κεντρικό ερώτημα της μελέτης, κατά πόσον η ηλεκτρονική ψηφοφορία αντεπεξέρχεται στις συνταγματικές αρχές της ψήφου και της ψηφοφορίας, όπως καταγράφονται στην ελληνική συνταγματική τάξη· εδώ εξετάζεται το ενδεχόμενο εφαρμογής της ηλεκτρονικής ψηφοφορίας κατά την εκλογική διαδικασία των εκτός επικρατείας πολιτών και διατυπώνονται περαιτέρω εγγυήσεις που επιβοηθούν την πλήρωση των συνταγματικών αρχών. Καθοριστικής σημασίας στην εξέταση του ζητήματος είναι αν το ελληνικό Σύνταγμα επιτρέπει την ηλεκτρονική ψηφοφορία ή αν απαιτείται συνταγματική αναθεώρηση για την υιοθέτησή της στις εθνικές (ενδεχομένως και στις λοιπές) εκλογές. Περαιτέρω, συζητείται το ζήτημα της επίδρασης που ενδέχεται να ασκήσει η «ιδιωτικοποίηση» της εκλογικής διαδικασίας στο Σύνταγμα. Ακολουθεί η διερεύνηση των σχέσεων της ηλεκτρονικής ψηφοφορίας με θεμελιώδεις αρχές του πολιτεύματος. Η μελέτη αναφέρεται σε όλες τις μορφές ηλεκτρονικής ψηφοφορίας, οι οποίες εξετάζονται υπό το αυστηρό πρίσμα των συνταγματικών αρχών των βουλευτικών εκλογών, καίτοι οι αρχές αυτές δεν απαιτείται να πληρούνται σε όλες τις εκλογικές διαδικασίες (π.χ. δεν είναι υποχρεωτική η ψηφοφορία στις σωματειακές εκλογές). Το κεφάλαιο αυτό εστιάζει στον πυρήνα του οργανωτικού μέρους του συνταγματικού δικαίου.

Η εργασία ολοκληρώνεται με την εξαγωγή προσωρινών συμπερασμάτων, που αφορούν στη δέουσα στάση του δικαίου απέναντι στα προτεινόμενα μέσα για την άσκηση του δικαιώματος και όχι στο ίδιο το δικαίωμα. Το πολιτειακό ενδιαφέρον της μελέτης εστιάζεται εντέλει στο θεμελιώδες πολιτικό ζήτημα που υποκρύπτει η τεχνολογία: Σε ποιο βαθμό το μέσον άσκησης του εκλογικού δικαιώματος επηρεάζει το δικαίωμα καθαυτό. Και αυτό υποκρύπτει η σύγκρουση επί του συνταγματικού ζητήματος που εμφανίζεται με μανδύα περισσότερο τεχνικό-νομικό, παρά υποκρυπτόμενο πολιτικό. Η συγγραφέας τεκμηριωμένα καταλήγει ότι η κοινωνία μας έχει ωριμάσει για την υιοθέτηση συστημάτων ηλεκτρονικής ψηφοφορίας. Αυτό αποδεικνύεται από τις μέχρι τώρα διεξαχθείσες ηλεκτρονικές ψηφοφορίες κατά κύριο λόγο στον εκπαιδευτικό, εργασιακό και σωματειακό τομέα, όπου η διαζώσης διεξαγωγή των εκλογών δεν λαμβάνει χώρα πάντοτε ανέφελα. Οι ψηφοφορίες αυτές αποτελούν, κατά την ίδια, ένα προστάδιο για τη χάραξη ψηφοφοριών σε πανελλαδικό επίπεδο για την ανάδειξη τοπικών οργάνων. Δεν έχουν θέσει σε απόλυτη δοκιμασία την αρτιότητα του συστήματος για τη διεξαγωγή καθολικής ψηφοφορίας. Εγείρουν κάποια ζητήματα, αναφορικά με το αυτοπρόσωπο της εκλογικής διαδικασίας, τα οποία με την

κατάλληλη τεχνολογική υποστήριξη δύνανται να ελαχιστοποιηθούν. Αποτελούν, όμως, την αναγκαία προετοιμασία. Για να προχωρήσει η επιτυχής υλοποίηση της ψηφοφορίας απαραίτητη θα ήταν η προηγούμενη ψηφιοποίηση όλων των υπηρεσιών του κράτους και όχι η αποσπασματική, όπως συμβαίνει τώρα. Ενδεχομένως μια καλή ιδέα σε επόμενο επίπεδο, με την πάροδο του χρόνου, μετά από την πλήρη ψηφιοποίηση του διοικητικού μηχανισμού θα ήταν, κατά την ίδια, η διενέργεια «δοκιμαστικών εκλογών» με υποθετικούς υποψηφίους (υποψήφιος Α, Β, Γ κ.λπ.), προκειμένου να εντοπισθούν, ερευνηθούν και αντιμετωπισθούν ενδεχόμενα κενά του συστήματος. Η εμπιστοσύνη στην τεχνολογία χτίζεται σταδιακά. Στην κατεύθυνση αυτή, προτείνεται από τη συγγραφέα η σταδιακή μετάβαση στην ηλεκτρονική ψηφοφορία με τους εξής τρόπους:

Πρώτον, οι πολίτες θα ψηφίζουν ηλεκτρονικά σε εκλογικά κέντρα και όχι από το σπίτι τους, προκειμένου να αποφεύγεται η ευαλωτότητα των οικιακών συσκευών. Κάθε εκλογικό κέντρο θα μπορούσε να έχει tablet αντί για πολυάριθμα εκτυπωμένα ψηφοδέλτια. Με αυτό τον τρόπο θα προστατευόταν αποτελεσματικότερα και θα μειώνονταν τα εκλογικά έξοδα και ο κόπος. Στη διαδικασία αυτή ιδιαίτερη έμφαση πρέπει να αποδοθεί στη συνδρομή τρίτων προσώπων. Μέριμνα θα πρέπει να δοθεί προκειμένου η συνδρομή να μην λάβει τον μανδύα της παρεμβάσεως.

Δεύτερον, η ηλεκτρονική ψηφοφορία μπορεί να διεξαχθεί το πρώτον σε ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού, όπως είναι λ.χ. οι εκτός επικρατείας ψηφοφόροι. Συνιστάται σε ένα πρώτο στάδιο να υπάρχει ένα ανώτατο όριο ηλεκτρονικών ψήφων.

Τρίτον, είναι απαραίτητο οι ψηφοφόροι να έχουν τη δυνατότητα συμβατικής ψηφοφορίας. Η ηλεκτρονική ψηφοφορία πρέπει να αποτελεί εναλλακτική δυνατότητα. Οι ψηφοφόροι έχουν δικαίωμα στην επιλογή του τρόπου ψηφοφορίας.

Τέταρτον, η ηλεκτρονική ψηφοφορία είναι δέον να ελέγχεται και με το σύστημα της παράλληλης έγχαρτης ψήφου. Η σταδιακή μετάβαση στην ηλεκτρονική ψηφοφορία θα χτίσει και την εμπιστοσύνη των πολιτών προς αυτή, προκειμένου στο μέλλον να εφαρμόζεται σε ακόμα μεγαλύτερο ποσοστό, όταν οι συνθήκες θα είναι ωριμότερες και οι πολίτες θα αισθάνονται πιο έτοιμοι να την υιοθετήσουν.

Πέμπτον, κρίνεται απαραίτητη η πρόβλεψη εναλλακτικού σχεδίου, π.χ. επανάληψη της εκλογικής διαδικασίας, παράταση αυτής κ.ο.κ., σε περίπτωση αστοχίας του ηλεκτρονικού συστήματος.

Η συγγραφέας εύστοχα κρίνει ότι η ηλεκτρονική ψηφοφορία αποτελεί το μέλλον της εκλογικής διαδικασίας. Η διαδικασία της ηλεκτρονικής ψηφοφορίας, όπως και κάθε επίσημη διαδικασία, θα πρέπει να πληροί τις ανάλογες συνταγματικές απαιτήσεις, οι οποίες έχουν ως στόχο κυρίως την προάσπιση της δημοκρατίας, των δικαιωμάτων του πολίτη και των συνταγματικώς κατοχυρωμένων αρχών του πολιτεύματος κάθε χώρας. Οι απαιτήσεις που ισχύουν για την ηλεκτρονική ψηφοφορία στις βουλευτικές εκλογές πρέπει να είναι ανάλογες με αυτές που ισχύουν στην παραδοσιακή ψηφοφορία. Οι μικρότερες εκλογικές διαδικασίες δεν οφείλουν να πληρούν όλες τις εκλογικές αρχές των βουλευτικών αρχών και, ως εκ τούτου, οι αρχές αυτές υποχωρούν όπου δεν απαιτείται να πληρούνται (π.χ. δεν είναι υποχρεωτική η ψηφοφορία στα σωματεία). Εκτός όμως από τις συνταγματικές αρχές που αναλύθηκαν διεξοδικά, η ηλεκτρονική ψηφοφορία

πρέπει να ικανοποιεί περαιτέρω διασφαλίσεις, λόγω της παρεμβολής της τεχνολογίας. Σε αυτή την κατεύθυνση απαραίτητη είναι η χάραξη ενός λειτουργικού συστήματος που μπορεί να χρησιμοποιηθεί από όλες τις ηλικιακές ομάδες, ανεξαρτήτως γλώσσας, ικανοτήτων (π.χ. ΑμεΑ), μορφώσεως κ.ο.κ.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η καταληκτική σκέψη της συγγραφέως ότι η μη αξιοποίηση της τεχνολογίας φαντάζει έως και υπεροπτική. Κατά την ίδια, ενώ υπάρχει η δυνατότητα ηλεκτρονικής ψηφοφορίας, είναι κάπως τεchnοφοβικό να την απαρνούμαστε δίχως άλλο. Δέον είναι να την υιοθετούμε υπό αυστηρό έλεγχο και με σεβασμό στις συνταγματικές αρχές. Οι προοπτικές της ηλεκτρονικής ψηφοφορίας προδιαγράφονται ευοίωνες. Και αυτό διότι θα αυξηθεί ο αριθμός των ψηφοφόρων, θα μειωθεί η ταλαιπωρία τους, θα περιοριστεί το εκλογικό κόστος και θα περιοριστεί η περιβαλλοντική επιβάρυνση. Με δεδομένη μάλιστα την αύξηση του αριθμού των ψηφοφόρων και την ενίσχυση της αρχής της καθολικότητας, το κρίσιμο συνταγματικό ερώτημα δεν είναι αν η ηλεκτρονική ψηφοφορία είναι συνταγματικά επιτρεπτή, αλλά αν είναι εντέλει συνταγματικά αναγκαία, έτσι ώστε να είναι αντισυνταγματική, τουλάχιστον σε ορισμένες περιπτώσεις, η παράλειψη του κράτους να την υιοθετήσει, εκεί στοχευμένα που πρέπει να υιοθετηθεί. Το επιχείρημα αυτό ενισχύεται και από την οικολογική επιβάρυνση της έγχαρτης εκλογικής διαδικασίας.

Η μελέτη της Φερενίκης Παναγοπούλου συνιστά μια σπάνια και εξαιρετικά πρωτότυπη συμβολή στο σύγχρονο συνταγματικό δίκαιο, πολύ χρήσιμη για τον νομοθέτη, καθώς προσφέρει τις κατευθυντήριες γραμμές για την εφαρμογή της ηλεκτρονικής ψηφοφορίας στην ελληνική έννομη τάξη. Είθε να ακολουθήσει και επόμενη μελέτη της συγγραφέως στο μέλλον που θα αξιολογεί από συνταγματικής άποψης το επιλεγέν από τον Έλληνα νομοθέτη σύστημα ηλεκτρονικής ψηφοφορίας. □